

UDK: 929 Radić, S.
323.1(497.5)"19"
316.422(497.5)"19"(091)
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 6. 4. 2009.
Prihvaćen: 17. 6. 2010.

Nacionalizam i seljačka modernost: modernizacijske ideje Stjepana Radića

TOMISLAV MARKUS

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor analizira sociološke stavove hrvatskoga političara i seljačkoga ideologa Stjepana Radića (1871.–1928). Radić se zalagao za agrarizam, koji u seljaštvu vidi osnovnu društvenu, ekonomsku, političku i moralnu snagu. Radić je bio protiv naglih revolucionarnih prevrata, posebno u obliku tadašnjega marksizma, i za postupne društvene reforme, osobito u interesu seljačkih masa. Osuđivao je mnoge pojave tadašnjega života, poput birokratizma, militarizma i kapitalističkog profiterstva. Zalagao se za modernizaciju hrvatskoga društva, ali ne u smislu nekontrolirane urbanizacije i industrijalizacije, nego postupnog poboljšanja položaja seljaštva koje je, početkom XX. stoljeća, činilo veliku većinu hrvatskoga naroda. Radić je vjerovao u "povijesni napredak" i opravdavao "prosvijećeni" kolonijalizam europskih sila, koji bi trebao "zaostale" narode Afrike i Azije "uздignuti" do "više razine" civilizacije.

Ključne riječi: Stjepan Radić, nacionalne ideologije, modernizacijske ideje

Sve modernizacijske teorije nastaju u specifičnim povijesnim okolnostima postupnog nestajanja feudalno-seljačkoga svijeta i nastajanja urbano-industrijskoga društva. Ideologija Stjepana Radića nije bila iznimka u tome. Stjepan Radić¹ djelovao je javno od 1890-ih do 1920-ih godina u dva različita politička

¹ Stjepan Radić rodio se 1871. u selu Trebarjevo Desno pokraj Siska kao deveto dijete u siromašnoj seljačkoj obitelji. Od rane mladosti angažirao se politički u kritici mađaranskog režima, pa je isključen iz gimnazije i s Pravnoga fakulteta u Zagrebu. Bio je među najaktivnijim sudionicima spaljivanja mađarske zastave 1895., zbog čega je osuđen na dvije godine strogoga zatvora. U Parizu je 1899. završio Višu političku školu s temom o hrvatskom i južnoslavenskom pitanju. Poslije je u Pragu i Zemunu radio kao dopisnik francuskih i čeških listova i često boravio u Srbiji. Od 1902. do 1904. bio je tajnik Ujedinjene hrvatske opozicije. Od 1903. do 1906. urednik je i glavni suradnik u časopisu *Hrvatska misao*. Od kraja 1904. do smrti bio je predsjednik Hrvatske (pučke, republikanske) seljačke stranke. Zastupnik u hrvatskome Saboru bio je na svim zasjedanjima od 1908. do listopada 1918. Nikada nije bio zaposlen u državnoj službi. Nakon 1918. bio je predvodnik hrvatskoga nacionalnog pokreta protiv beogradskog centralističkog režima. Umro je 1928. zbog posljedica ranjavanja u beogradskoj Narodnoj skupštini, kada je radikalски zastupnik Puniša Račić pucao na članove Seljačko-demokratske koalicije. O Radiću postoje brojne monografije, od kojih su za našu temu značajne Branka BOBAN, *Demokratski nacionalizam Stjepana Radića*, Zagreb 1998.; Tihomir CIPEK, *Ideja hrvatske države u političkoj misli Stjepana Radića*, Zagreb 2001. O Radićevu životu pišu Ivan MUŽIĆ, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1990.; Mark BIONDICH, *Stjepan Radić, the Croat Peasant Party and the Politics of Mass Mobilization 1904-1928.*, Toronto 2000.; Ivo PERIĆ, *Stjepan Radić 1871.-*

okvira. Do 1918. Banska Hrvatska bila je dio dvojne Habsburške Monarhije ili Austro-Ugarske, i to njezina mađarskoga dijela, dok su Dalmacija i Istra pripadale austrijskom dijelu. Banska je Hrvatska bila u izrazito neravnopravnom položaju, s banom i Saborom ovisnim o mađarskome ministru-predsjedniku i sa stalnim mađarskim nastojanjima da krše ionako skućenu Nagodbu iz 1868. Procesi urbanizacije i industrijalizacije u sjevernoj su Hrvatskoj bili znatno sporiji nego u većem dijelu Monarhije, uz stalno pogoršavanje ekonomskih prilika zbog mađarskoga pritiska, dominacije stranoga kapitala i raspada tradicionalnih seljačkih zadruga. To je poticalo masovno iseljavanje, ponajprije seljaštva, u inozemstvo, posebnu Sjevernu i Južnu Ameriku i Australiju. U političkome životu dominirale su nagodbene i promađarske stranke, najprije Narodna stranka, zatim Hrvatsko-srpska koalicija, koje su izbjegavale sukobe sa službenom mađarskom politikom. Pravo glasa bilo je veoma ograničeno jer sve žene i najveći dio muškoga stanovništva nisu mogli glasati ni posredno ni neposredno. Nakon izborne reforme 1910. samo je imućniji dio seljaštva stekao pravo glasa. Do početka XX. stoljeća sve su političke stranke vodile "gospodsku" politiku i nisu se obazirale na seljaštvo, koje je činilo daleko najveći dio stanovništva, usprkos stalnom pozivanju na "prirodno pravo" svih političkih čimbenika. Nakon raspada Monarhije i stvaranja jugoslavenske države Stjepan Radić je ubrzo postao vođa hrvatskoga nacionalnog pokreta i čelnik masovne nacionalne stranke. To je bilo moguće zbog proširenja biračkoga prava na čitavo muško stanovništvo, ali i zbog velikog nezadovoljstva u širokim slojevima hrvatskoga naroda. Mađarsko-austrijsku prevlast do 1918. zamijenila je u novoj državi srbijanska, praćena ne samo ekonomskim iskorištavanjem i političkom centralizacijom, nego i čestim fizičkim progonima kakvi nisu postojali u Monarhiji. Hrvatska je izgubila ograničenu autonomiju koju je imala u Austro-Ugarskoj, kao i sve osnovne državne organe, uključujući Sabor i bana. Stjepan Radić umro je od posljedica ranjavanja u jugoslavenskoj Narodnoj skupštini u ljeto 1928., zbog protivljenja srbijanskom centralizmu i srpskoj prevlasti.

Za Radićeve modernizacijske ideje najvažnija je činjenica svakako izrazita kvantitativna dominacija seljačkoga stanovništva. Još krajem XIX. stoljeća u svim hrvatskim krajevima seljaštvo je činilo između 80% i 90% stanovništva, a broj stanovnika koji su radili u obrtu, industrijskim i administrativnim zanimanjima nigdje nije prelazio 10%. To je bio proporcionalno najveći postotak seljačkoga stanovništva u Habsburškoj Monarhiji. Do Prvoga svjetskog rata u Banskoj Hrvatskoj na seljaštvo je otpadalo oko 75% stanovništva, a u drugim područjima i više. Početkom XX. stoljeća u Banskoj je Hrvatskoj nepismenost još uvijek iznosila preko 50%, a među seljaštvom i znatno više. Jedino veće

1928., Zagreb 2003.; Bosiljka JANJATOVIĆ, *Stjepan Radić*, Zagreb 2003. O Hrvatskoj seljačkoj stranci i Radićevu djelovanju unutar nje pišu Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999.; Suzana LEČEK, "Hrvatska Pučka seljačka stranka od osnivanja od Prvog svjetskog rata (1904.-1914.).", *Povijest Hrvata 2*, Zagreb 2005., 269.-278. O nekim humanističkim i sociološkim idejama Antuna i Stjepana Radića nedavno smo pisali: Tomislav MARKUS, "Od kršćanskog do seljačkog humanizma", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 24/2006., 223.-264.

gradsko središte bio je Zagreb, koji je 1860-ih imao oko 20.000 stanovnika, 1890-ih godina 40.000, a oko 1914. 80.000 stanovnika. Velika većina seljačkoga stanovništva živjela je do sredine XIX. stoljeća u kućnim zadrugama koje su, u procesu ukidanja zadruga, poslije zamjenjivane sitnim seljačkim posjedom inokosnih obitelji, ali s velikom zaduženošću i bez mogućnosti da izdrže stranu konkurenciju i da se prilagode zahtjevima rastuće kapitalističke ekonomije. Dominacija seljaštva, a dugo i zadružnoga života, u svim je hrvatskim krajevima podrazumijevala tradicionalni i patrijarhalni život s kojim su morale računati sve teorije modernizacije, uključujući i Radićevu. Domaća politička elita sastojala se uglavnom od sitnog građanstva, inteligencije i dijela svećenstva, ali oni su, do Prvoga svjetskog rata, bili orijentirani izrazito elitistički, bez kontakta sa širim narodnim slojevima.²

Radić je veoma rano došao do zaključka da je seljačko pitanje ključno za Hrvatsku, ali i za druge zemlje, posebno u Srednjoj i Istočnoj Europi. Na tom se pitanju rano razišao s Naprednom omladinom, koja je više isticala probleme gradskih sredina, posebno radničko pitanje. Za Radića je seljaštvo osnovica države i po brojnosti i po ovisnosti drugih grupa o njemu. Dominacija seljaštva znači da klasni sukob ne može biti osnovno obilježje modernoga društva, kako misle socijalisti i marksisti.³ Radić je seljaštvu i poljoprivredi pridavao ključne socijalne i ekonomske uloge. Smatrao je da je za hrvatsko seljaštvo 1848. bila ključna godina, jer je tada ukinuto kmetstvo i seljak je prestao osobno ovisiti o vlastelinskoj samovolji. Hrvatski je seljak postupno, u idućim desetljećima, stao na svoje noge, postao ekonomski samostalan, ali nedostaje mu političke naobrazbe.⁴ Radić se zalagao za modernizaciju hrvatskoga sela tako da se neke vrijedne zapadne ustanove, poput kreditnih zavoda, usvoje i prilagode hrvatskim prilikama. Zalagao se i za osnivanje posebnih novina i časopisa za seljaštvo te, još prije osnivanja seljačke stranke, za organiziranje zadruge i čitaonice u svakom selu.⁵ Kao jedan mogući uzor navodio je, neposredno pred

² Modernizacijski procesi i modernizacijske ideje u Hrvatskoj u XIX. i početkom XX. stoljeću nisu bili predmet sustavnoga istraživanja, ali postoje brojne studije i rasprave koje o tome govore: Igor KARAMAN, *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću*, Zagreb 1972.; *Društveni razvoj u Hrvatskoj*, ur. Mirjana Gross, Zagreb 1981.; Nikša STANČIĆ, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, Zagreb 1980.; M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb 1985.; Iskra IVELJIĆ, *Pokušaji modernizacije u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji od 1848. do 1850. godine*, Zagreb 1992. (magistarski rad u rukopisu); M. GROSS, Agneza SZABO, *Prema hrvatskom građanskom društvu*, Zagreb 1992.; Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest*, Zagreb 1994.; Mario STRECHA, *Katoličko hrvatstvo*, Zagreb 1997.; T. MARKUS, *Hrvatski politički pokret 1848-1849. godine*, Zagreb 2000.; I. KARAMAN, *Hrvatska na pragu modernizacije*, Zagreb 2000.; Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb 2001.; N. STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb 2002.; Petar KORUNIĆ, *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije*, Slavonski Brod 2006.; Vlasta ŠVOGER, *Zagrebačko liberalno novinstvo i stvaranje moderne Hrvatske 1848-1852*, Zagreb 2007.; T. MARKUS, *Bogoslav Šulek (1816-1895.) i njegovo doba*, Zagreb 2008.

³ Stjepan RADIĆ, "Državna i narodnostna ideja s gledišta socijalne znanosti", *Mjesečnik pravničkoga društva XXV.*, Zagreb 1909., 556.-557.

⁴ S. RADIĆ, *Hrvatski politički katekizam*, Opatija 1995., 38.

⁵ B. BOBAN, *Demokratski nacionalizam*, 87., 131.

Prvi svjetski rat, Sjedinjene Američke Države u kojima postoji visok stupanj obrazovanosti, opća pismenost, tehnički napredak, a opet (još) većina ljudi živi na selu i od zemlje.⁶

Radić je zagovarao svojevrsnu socijalnu filozofiju, koja se može nazvati – i koju je sam tako nazivao – agrarizam. Za njega je seljaštvo sloj budućnosti kojemu treba, na temelju općeg prava glasa, pripasti vodeća uloga u društvu. Poljoprivredu je smatrao temeljnom ekstenzivnom djelatnošću u društvu, koja bi tražila masovnu upotrebu radne snage i značila agrarni karakter države. Radić je smatrao da se industrijalizacija ne bi trebala previše razvijati jer povećava ovisnost o inozemstvu i međuljudsku otuđenost i ovisnost čovjeka o mašinskoj proizvodnji i “jerbo u gospodarskoj proizvodnji čovjek je svoj gospodar a u tvorničkoj industriji čovjek je stroju rob”.⁷ Radić se sa simpatijama izjašnjavao o gradskome radništvu, ali mu je prigovarao da previše naginje socijalističkim idejama i da je otuđen od zemlje. Socijalistička je doktrina materijalistička, a seljačka realistička. Seljak je istodobno radnik, jer neposredno obrađuje zemlju, i kapitalist, jer stvara i uvećava bogatstvo, ali bez profiterstva.⁸ Seljak je univerzalni djelatnik, jer mora poznavati i obradu zemlje i stočarstvo i vinogradarstvo i pčelarstvo. No kapitalizam, koji je svuda prevladao, temelji se na diobi rada i stvaranju uskih specijalista, koji svuda potiskuju seljaka. Cilj kapitalizma je zarada, a cilj agrarizma zadovoljenje osnovnih životnih potreba. Agrarizam i kapitalizam za Radića su dva društvena smjera i dvije etike, međusobno u značajnoj mjeri neusuglasive, ali ipak ne potpuno nepomirljive. Agrarizam može, za razliku od socijalizma, dopustiti određeni značaj kapitalizma ako ovaj ne ugrožava seljaštvo kao glavnu snagu društva i ne eksploatira niže “staleže”. Socijalizam se kompromitirao upravo svojom beskompromisnošću i radikalnim neprijateljstvom prema kapitalizmu, što je nerealna pozicija. Za Radića agrarizam predstavlja svjetski pokret o kojem sve vlade moraju voditi računa.⁹ Osim kapitalizma, Radić je za veliko zlo suvremenoga svijeta smatrao birokratizam, posebno neumjereno umnožavanje državnoga aparata i beskorisnih činovnika otuđenih od naroda.¹⁰

⁶ S. RADIĆ, *Hrvatski politički katekizam za svjetsku, slavensku i hrvatsku politiku*, Zagreb 1995., 139.

⁷ S. RADIĆ, “Državna i narodnosna ideja”, 959. O Radićevu shvaćanju države i društva najdetaljnije je pisao T. CIPEK, *Ideja hrvatske države*.

⁸ S. RADIĆ, *Govori u Hrvatskom saboru 1*, Zagreb 1996., 69., 80. Radićevo osnivanje seljačke stranke može se djelomice shvatiti i kao nastojanje da se među seljaštvom suzbije utjecaj Socijaldemokratske stranke, osnovane 1894., koja se primarno obraćala gradskom radništvu, ali je nastojala svoj utjecaj proširiti i na selo.

⁹ S. RADIĆ, *Govori u Hrvatskom saboru 1*, 67.-69.; ISTI, *Govori u Hrvatskom saboru 2*, Zagreb 1996., 43.-44., 56.-57., 139. Kao mogući uzor Radić je navodio Galiciju, pretežno seljačku zemlju s dobro organiziranim agrarnim školama (S. RADIĆ, *Govori u Hrvatskom saboru 2*, 50.-51.). Kao udaljeniji primjer znao je spominjati i Sjedinjene Američke Države.

¹⁰ S. RADIĆ, *Govori u Hrvatskom saboru 2*, 175. O Radićevu agrarizmu piše B. BOBAN, *Demokratski nacionalizam*, 269.-275. U stručnoj literaturi primijećena je proturječnost između dva osnovna aspekta Radićeve ideologije: agrarizma i građanskoga progresivizma. Agrarizam znači stvaranje seljačke države u kojoj je seljaštvo dominantna snaga, ali to opet koči industrijalizaciju i urbanizaciju, osnove modernoga tumačenja “napretka” (T. CIPEK, *Ideja hrvatske države*, 51.).

Kritika socijalizma značila je izbjegavanje radikalnih zahtjeva u Radićevoj ideologiji. Radić je isticao potrebu dubljih reformi, ali se uvijek ograđivao, misleći posebno na tadašnje marksiste, od njihova tumačenja u revolucionarnom smislu, tj. smatrao je da socijalna revolucija može donijeti samo velike štete, a nikakve koristi. Revolucionari potiču nasilje, spletke i pobune i uvijek su spremni žrtvovati interese naroda interesima demagoga. Demokracija i napredak mogu se ostvarivati bez revolucionarnih previranja, koje upravo narodu donose najveću bijedu, jer podupiru anarhističke elemente i pokvarene vlade.¹¹ Radić je oštro osuđivao i imperijalizam i militarizam velikih sila, posebno Njemačke. No, pritom je ambivalentan, jer izbjegava kritizirati kolonijalno širenje Francuske i Rusije i istodobno podupire europsku kolonizaciju Afrike i Azije. Smatrao je da je britanski kolonijalizam sebičan, dok francuski i ruski kolonijalizam nastoje “prosvijetliti” urođeničke narode. Kolonijalizam je za njega opravdan ako nastoji doprinijeti “napretku” lokalnoga stanovništva. Radićeva ideologija izrazito je eurocentrička – ništa čudno za njegovo vrijeme – jer je smatrao da je Europa na čelu prosvjete i progresivnog širenja civilizacije. U Aziji postoje drevne civilizacije, ali one su se fosilizirale, ne šire se i većinu pučanstva ostavljaju u “najstrašnijoj materijalnoj biedi”. Iako se kolonijalna vlast Europe može smanjivati, ona će i ubuduće ostati “kulturni svjetionik Zemlji”.¹² Vjeru u “povijesni napredak” Stjepan Radić posebno je vezivao za širenje modernoga kolonijalizma, koji je opisivao kao “djelovanje kulturnog naroda u zemlji niže civilizacije” s ciljem da njezina prirodna bogatstva, razvojem trgovine i industrije, dobiju pravu vrijednost i njezino se pučanstvo “podigne materijalno i moralno”. U povijesti kolonizacije bilo je slučajeva izrabljivanja i uništavanja domaćega stanovništva, ali njezin je pravi cilj duhovni i materijalni napredak svijetu. Svi prosvijećeni narodi primarno uzimaju u obzir potrebe i interese domaćega stanovništva, a tek zatim svoje interese. Posebna opasnost za kolonijalnu vlast vrebala ako se samo prenose tehnički izumi bez širenja zapadne i kršćanske prosvjete i bez uvažavanja lokalnih običaja. Zato Europljani teško vladaju kolonijalnim narodima, uz čestu upotrebu sile. Radić se posebno zalagao za slavensku kolonizaciju u azijskim pokrajinama Ruskoga Carstva i Turske.¹³ Bio je, dakle, općenito pobornik “kulturtregerke” misije “civilizirane” Europe u svijetu, ali i u neposrednom susjedstvu. U vrijeme aneksijske krize 1908. branio je pripojenje Bosne i Hercegovine upravo zbog “civilizatorske misije” Habsburške Monarhije, koja je već mnogo učinila na modernizaciji zaostalih pokrajina.¹⁴

¹¹ S. RADIĆ, “Za napredak bez revolucije proti aristokratizmu”, *Hrvatska misao*, IV/1, 1904., 9.; ISTI, “Proti tiraniji i proti revoluciji”, *Hrvatska misao*, IV/6, 1905., 241.-253.

¹² S. RADIĆ, *Savremena Evropa*, Zagreb 1905., 3., 197.; B. BOBAN, *Demokratski nacionalizam*, 142.-144., 167.-169., 183.-188.

¹³ S. RADIĆ, *Moderna kolonizacija i Slaveni*, Zagreb 1904., 4.-27. U to je vrijeme S. Radić smatrao da samo Francuzi i Rusi u Aziji vode prosvijećenu kolonijalnu politiku u interesu domorodačkoga stanovništva (S. RADIĆ, “Neke moje misli-vodilje od god. 1896”, *Hrvatska misao*, III/9, 1904., 542.-543.). O Radićevu shvaćanju kolonijalnog pitanja, koje je imalo velik značaj u Europi početkom XX. stoljeća, piše B. BOBAN, *Demokratski nacionalizam*, 166.-174.

¹⁴ S. RADIĆ, *Živo hrvatsko pravo na Bosnu i Hercegovinu*, Zagreb 1908.

Radić je često isticao velike zasluge ranijih hrvatskih javnih djelatnika, posebno đakovačkoga biskupa J. J. Strossmayera, ali im je predbacivao “gospodsku orijentaciju”, tj. gledanje na seljaštvo svisoka i vjeru da prosvjeta treba doći isključivo izvana, preko knjiga i učenih zavoda. Svako prosvjećivanje naroda mora očuvati ono dobro što postoji – rad i solidarnost – a tek zatim težiti napretku, što prijašnji kulturni elitisti nisu činili. Učeni zavodi ne samo da nisu pomogli takvom prosvjećivanju, nego su ohrabivali karijerizam i još veći prezir seljaštva. Strossmayerov moto “prosvjetom slobodi” treba preformulirati u: “Radom i poštenjem k slavenskoj prosvjeti, a slavenskom prosvjetom k narodnoj slobodi.”¹⁵ Građanske stranke krajem XIX. stoljeća tjerale su visoku politiku ignorirajući potrebe seljaštva, koje je čamilo u bijedi i neznanju.¹⁶ U obrazlaganju programa nove (pučke seljačke) stranke, Radić je pisao da Hrvatska treba u svakom pogledu, i politički i kulturno i ekonomski, postati seljačka. Temelji Seljačke stranke su vjera u Boga, zakonitost, ustavnost, hrvatsko državno pravo, slavenska solidarnost i seljačka sloga. Seljačka je stranka za narodnu slobodu i napredak, zbog čega ne može biti protivna suradnji s gospodom.¹⁷

Radić je isticao da se suvremena politika ne sastoji u osvajanju ili očuvanju vlasti, nego u privrednim i socijalnim pitanjima. Politika služi višim kulturnim idealima, “koji nastaju iz svake narodne individualnosti, smjerajući, ako i krivudastim putovima, moralnomu jedinstvu čovječanstva”. Bez viših idealističkih načela nema pravedne socijalne politike. Tragedija slavenske politike je u nedostatku političke tradicije i velikih političkih ideala.¹⁸ U komentaru o ostalim socijalnim slojevima Radić je navodio da je aristokracija zadržala društveni značaj samo ako se usuglasila s demokratskim i progresivnim tendencijama modernoga doba, kao u Engleskoj. U nekim slučajevima, kao kod Mađara, aristokracija je zanemarila narodnu prosvjetu, ali zagovarala je narodni fanatizam protiv drugih naroda.¹⁹ Dinastije su izgubile prijašnji značaj u korist naroda kao novih političkih i kulturnih čimbenika, ali mogu zadržati određeni utjecaj ako slijede pravednu i demokratsku politiku.²⁰ Demokratizam, koji je

¹⁵ S. RADIĆ, “Kako se danas brani domovina”, *Hrvatska misao*, III/1, 1904., 660.-668. Isti je prigovor Strossmayeru, koga je inače veoma cijenio, Radić ponovio i mnogo kasnije, u jednom saborskom govoru 1917. (S. RADIĆ, *Govori u Hrvatskom saboru* 3, 29.). To je značilo da se Radić, posebno prije 1918., primarno oslanjao na imućniji i obrazovaniji (pismeni) srednji sloj seljaštva. Glasila Seljačke stranke, posebno *Dom*, često su objavljivala seljačke dopise. Inače, Radićeva je stranka na izborima od 1906. do 1914. stalno dobivala oko 10% glasova i imala između tri i deset saborskih zastupnika. Nakon 1918. brzo se pretvorila u masovni hrvatski nacionalni pokret.

¹⁶ S. RADIĆ, “Za jedinstvo hrvatske opozicije na narodnjačkom (demokratskom) slavenskom osnovu”, *Hrvatska misao*, II, 1903., 48.-49.

¹⁷ S. RADIĆ, *Što je i što hoće hrvatska pučka seljačka stranka*, Zagreb 1908.

¹⁸ S. RADIĆ, *Slavenska politika u habsburžkoj monarkiji*, Zagreb 1906.

¹⁹ S. RADIĆ, “Konac magjarske prevlasti”, *Hrvatska misao*, V/1, 1905., 5. U ustavu hrvatske seljačke republike iz 1921. Radić se založio za ukidanje većine veleposjeda, odnosno njihovu nacionalizaciju ili predaju inokosnim seljačkim obiteljima (S. RADIĆ, *Politički spisi, govori i dokumenti*, Zagreb 1995., 272.-273.).

²⁰ S. RADIĆ, “Dinastija i narod”, *Hrvatska misao*, V/7, 1906., 413.-426.

osnovica nacionalizma, teško se probija zbog duge prevlasti aristokratizma i monarhističkog etatizma, ali ipak stalno napreduje nakon Francuske revolucije. To je još jedan dokaz moralne i društvene superiornosti “prosvijećene” i “napredne” Europe u odnosu na “barbarsku” i “zaostalu” Aziju u kojoj vlada monarhijski “despotizam”. Opstanak malih naroda ovisi o stupnju demokratizma, jer je kod njih pojedinac važniji nego kod velikih naroda. U Hrvatskoj se bore dvije misli: demokratska i aristokratska, Europa i Azija.²¹

Radić je isticao da je slavenski i kršćanski demokratizam osnovno obilježje njegova javnog djelovanja. Osnovni cilj treba biti postignuće unutarnjeg narodnog jedinstva, tako da “inteligencija *iskreno* uzljubi puk, a puk da *trajno* povjeruje inteligenciji... da i naša ‘gospoda’ postanu sastavni organički dio naroda, a naš ‘narod’ (seljačtvo) da spozna, kako mu nema ni života, a kamo li napredka dok se u istinu samo seljačtvo bude smatralo narodom”. Treba postići “*društvenu jednakost* seljaka s gospodinom i *narodnu ravnopravnost* gospodina sa seljakom”.²² Na tim se demokratskim shvaćanjima temeljio Radićev prigovor tradicionalnim građanskim strankama u Hrvatskoj, koje je optuživao za elitizam i ignoriranje pravih narodnih potreba. Njegov najvažniji prigovor bio je da su te stranke bile “gospodske” ili “kaputaške” – sastojale su se od građanske i svećeničke inteligencije, koje su podjednako otuđene od seljačkoga puka. To je često olakšavalo zanemarivanje pripadnosti Hrvata široj južnoslavenskoj i slavenskoj cjelini, jer su hrvatska gospoda pomoć tražila u Beču, Pešti ili Rimu, ali ne među drugim slavenskim narodima.²³

U komentaru programa nove stranke Radić je navodio da danas u svijetu postoje samo dvije stranke: 1. aristokrati, kojima je narod samo sredstvo, i 2. demokrati, za koje je narod politički subjekt. Demokracija je suprotna socijalizmu, koji veliča državnu svemoć, kapitalizmu, koji je izraz tiranije novca nad radom, ateizmu, klerikalizmu i imperijalizmu. Demokracija se temelji na napretku i znanstvenoj metodi koja smatra da je čovjek društveno biće i “posebna moralno odgovorna ličnost”. Klerikalizam i liberalizam ne poznaju narodnu dušu i daleko su od slavenske demokracije.²⁴ Radić je prigovarao slavenskim strankama da samo pasivno prepisuju zapadne programe i robuju francuskom antiklerikalizmu ili njemačkoj socijaldemokraciji. Hrvatska pučka seljačka stranka prvi je ozbiljan pokušaj kod Slavena da se politika postavi na temelj slavenskoga demokratizma i plebejskoga nacionalizma, jer do sada nitko nije pokušao afirmirati u politici seljački demokratizam s naglaskom na

²¹ S. RADIĆ, *Politički spisi*, Zagreb 1971., 191.-194. Pod “pukom” je Radić shvaćao općenito državljanje, ali i niže slojeve stanovništva, ponajprije seljaštvo, a i radništvo.

²² S. RADIĆ, “Da se dobro razumijemo”, *Hrvatska misao*, III/8, 1904., 502.-505.; ISTI, *Politički spisi, govori i dokumenti*, 151.-172. Tu je ostala poznata anegdota o zadnjem Radićevu susretu s Antom Starčevićem koji, iako seljačko dijete, nije pokazivao nikakve želje da pouči hrvatsko seljaštvo, nego je pisao samo za “gospodu” (S. RADIĆ, *Politički spisi, govori i dokumenti*, 163.-164.).

²³ S. RADIĆ, “Proti tiraniji i proti revoluciji”, 168.-173., 178.-179.

²⁴ S. RADIĆ, “Hrvatska pučka seljačka stranka”, *Hrvatska misao*, IV/4, 1904., 168.-174.

moralne i materijalne interese seljaštva.²⁵ Za Radića je strah pred narodom osnovno obilježje stare kabinetske politike, uključujući i mađaronske Hrvate. Hrvati, za razliku od Poljaka i Mađara, ne mogu voditi kabinetsku politiku, jer nemaju bogatu i patriotsku aristokraciju, a više je svećenstvo ovisno o vladi i Vatikanu. Seljačka stranka nastoji eliminirati kabinetsku politiku i osloniti se na narod, pri čemu se može pozivati na staro povijesno pravo, ali samo koliko je u skladu s demokratskim nacionalizmom. Stare građanske stranke nisu se mogle oduprijeti tuđinskom utjecaju i spriječiti odnarođivanje inteligencije, jer nisu imale uporišta u narodu. Tuđinskoj poplavi može se oduprijeti samo ako se “pomiešamo medju guste seljačke redove, da u njima sebe narodno ojačamo i osviežimo, a seljačtvo kulturno i društveno podignemo”. U Hrvatskoj ne mogu dominirati ni plemići, ni svećenstvo, ni građanstvo ni radništvo, jer osim seljaka nema drugih bitnih slojeva. Seljačka će stranka nastojati oko političke aktivizacije, privrednoga napretka i kulturne izobrazbe seljaštva, općega izbornog prava i pretvaranja Habsburške Monarhije u podunavsku federaciju ravnopravnih naroda.²⁶

Kao i svi drugi ljudi njegova vremena, Radić je potpuno prihvaćao vjeru u “povijesni napredak”, temeljni metanarativ industrijskoga društva. Smatrao je da je nestajanje ropstva i vjerskih progona još jedan dokaz “napredovanja” civilizacije.²⁷ Sloboda ili liberalizam – u smislu širenja osobnih, ali i narodnih sloboda – osnovno je obilježje “povijesnog napretka” i “načela čovječnosti”.²⁸ Radić je prihvaćao liberalno načelo individualne slobode i osobnih prava čovjeka, ali ga je ograničavao s nekoliko značajnih ideja. Prvo, to je općenita ideja nacionalizma, koja čovjeka shvaća kao člana naroda/nacije. Drugo, to je “staleško” viđenje, koje ističe pojedine društvene skupine kao nositelje ne samo ekonomskih, nego i moralnih i političkih vrijednosti. Treće, Radić je zagovarao i određene korporativne ideje, jer bi se ljudi trebali povezivati u poljoprivredne, obrtničke i radničke komore na različitim razinama (samo)uprave.²⁹ Za Radića napredak ne može značiti samo tehnički i materijalni razvoj, kako se često jednostrano shvaća na Zapadu, nego i razvoj duhovnih vrijednosti morala, kulture i zajednice.³⁰ Tehniku i tehničke inovacije smatrao je posljedicom znanstvenih spoznaja i osnovnim obilježjem materijalnoga napretka.³¹ Radić je usvajao tada veoma popularno shvaćanje društvenoga evolucionizma kao postupnog i “progresivnog” kretanja prema “višim stupnjevima” društvene i moralne “evolucije”. Na njega je posebno utjecala teorija Herberta Spencera i Émilea Durkheima o sve većem značaju miroljubive trgovine i smanjivanju važnosti militarizma. To je Radić povezo s uvjerenjem o “pacifističkom” ka-

²⁵ S. RADIĆ, “Slavenski demokratizam”, *Hrvatska misao*, 1905., 224.-227.; ISTI, “Izlaz iz današnjega meteža”, *Hrvatska misao*, III/8, 1904., 469.

²⁶ S. RADIĆ, “K osnivanju seljačke stranke”, *Hrvatska misao*, III/10, 1904., 581.-589.

²⁷ S. RADIĆ, *Politički spisi, govori i dokumenti*, 117.

²⁸ *Isto*, 147.

²⁹ T. CIPEK, *Ideja hrvatske države*, 105.-106.

³⁰ B. BOBAN, *Demokratski nacionalizam*, 223.

³¹ Nedjeljko KUJUNDŽIĆ, *Pedagogija braće Radić*, Zagreb 1990., 113.

rakteru seljaštva, koje će zadržati i nakon Prvoga svjetskog rata, za koji je smatrao da je bio posljedica pohlepe imperijalnih velesila i njihovih elita, posebno pruskih militarista.

Isticanje seljačkih vrijednosti značilo je usvajanje kolektivnih ili komunitarnih vrijednosti u Radićevoj ideologiji. Prihvaćao je liberalno načelo osobnih prava, ali je često isticao nužnost postojanja "staleža", ne u smislu propalog feudalnog poretka, nego više modernih klasa koje, međutim, ne moraju biti, kako su mislili marksisti, međusobno sukobljene. Izraz "klasa" Radić je vjerojatno izbjegavao zbog njegova čestog korištenja u tadašnjoj marksističkoj i socijalističkoj literaturi, ali i zbog snažnih ostataka tradicionalnog društvenog ustroja u Banskoj Hrvatskoj početkom XX. stoljeća. Seljaštvo je Radić smatrao najmoralnijim i najdržavnijim "staležom" ili "petim staležom" (nakon svećenstva, plemstva, građanstva i radništva). Seljak objedinjuje sve najvažnije društvene vrijednosti, jer je istodobno poduzetnik, radnik i vlasnik zemlje, a ujedno se, za razliku od viših slojeva, nikada nije "odnarodio".³² Smatrao je da kod seljaka, koji je uvijek u dodiru s prirodom, ne može prevladati pesimizam i očaj, za razliku od tvorničkoga radnika koji mora raditi u ritmu stroja. Na selu vlada obiteljska solidarnost, a u gradovima izolacija, usamljenost i kompeticija. Seljak je bez političke naobrazbe, pa često ne razumije uzroke svojih nevolja, no zato ne gubi poštenje i ne postaje zločinačka rulja.³³ Rimsko je Carstvo počelo propadati kada su Rimljani prestali sami obrađivati zemlju i u tu svrhu počeli masovno koristiti robove.³⁴

Radić je vjerovao da je ljudski rad osnovni izvor bogatstva i temelj prirede. Za njega zemlja po sebi ne vrijedi ništa ako nije oplemenjena ljudskim radom.³⁵ Radić je navodio da seljaci pod domovinom misle na svoj lokalni zavičaj, a građani na šume, rijeke i doline. Čovjek se treba veseliti lijepoj prirodi, ali kao "razumno biće" ne smije se time opčinjavati. Tek ljudi i narod čine domovinu i bez njih bi "zemlja opustila, cvieće povenulo i sunce potamnilo".³⁶ Kod Radića se mogu naći i određeni proto-ekološki stavovi. U jednome saborskom govoru spominjao je kako nekada seljaci možda nisu bili svjesni znače-

³² O tome detaljnije u T. CIPEK, *Ideja hrvatske države*, 50.-67. Za Hrvatsku je Radić često isticao da u njoj više nema nekadašnjih (feudalnih) staleža, jer je kmetstvo davno ukinuto, a i plemstvo je odavno izgubilo svaku političku važnost, iako još može imati značaj za osobnu političku karijeru.

³³ S. RADIĆ, "Zašto naš puk nije i ne može biti masa?", *Hrvatska misao*, IV/10, 1905., 433.-436.; ISTI, "Državna i narodnostna ideja", 959.

³⁴ S. RADIĆ, *Hrvatski politički katekizam*, 49.

³⁵ S. RADIĆ, *Moderna kolonizacija i Slaveni*, 29.; S. RADIĆ, *Govori u Hrvatskom saboru 1*, 69. To je tipična predrasuda moderne ekonomije, kako liberalne tako i marksističke, jer je pravi izvor bogatstva priroda ili ekosfera. Ljudi svojim radom mogu preoblikovati dijelove prirode ili iskorištavati već postojeća prirodna bogatstva koja, međutim, ne mogu stvoriti. Temelj ljudske ekonomije nije ljudski rad, nego energija kao akumulirana prirodna bogatstva. Precjenjivanje rada kod Radića još je jedan primjer njegova antropocentričkog i humanističkog svjetonazora.

³⁶ S. RADIĆ, "Kako se danas brani domovina", 588.-589. Sukladno humanističkom svjetonazoru, koji je Radić neupitno prihvaćao, domovina se primarno odnosi na ljude i njihove tvorevine, poput gradova i država, a ne na širi prirodni svijet čiji je čovjek dio i o kojemu ovisi.

nja šume, ali danas se više ne može tako govoriti. Seljak zna da šuma ne raste sama od sebe i uglavnom nastoji sjeći suhe grane, a ostavljati zelene. Radićeva je poanta bila da šume treba štiti, ali ne samo od seljaka, nego od bilo koga tko je nerazumno uništava.³⁷ Nastojanje da se industrija koncentrira u gradovima smatrao je nezdravim, jer doprinosi povećanju ionako velike zagađenosti. Radnicima bi trebalo omogućiti podizanje manjih obiteljskih kuća s malim vrtom umjesto industrijski standardiziranih stanova.³⁸ Šume je Radić smatrao “nepokretnom imovinom” naroda, kojom treba mudro gospodariti.³⁹

Vjera u “povijesni napredak” i inzistiranje na ljudskome egzempcionalizmu često je značilo negiranje ekoloških ograničenja. To je bio slučaj i kod Radića, koji je kritizirao engleskoga ekonomista Thomasa Malthusa – zagovornika teze o neminovnosti siromaštva zbog aritmetičkoga povećanja hrane i geometrijskoga povećanja stanovništva – smatrajući da povećanje stanovništva po sebi ne znači blagodat, ali da ljudska vještina može povećati količinu hrane.⁴⁰ Idealizacija poljoprivrednoga života i vjera u “povijesni napredak” značile su zagovaranje izrazito pronatalitetnih stavova. To je bilo posebno potaknuto velikim valom iseljavanja iz Hrvatske krajem XIX. i početkom XX. stoljeća. Radić je navodio primjer kanadskih Francuza koji, zbog života u naprednoj i prosvijećenoj zemlji, imaju često desetak i više djece, dok njihovi europski sunarodnjaci imaju tek jedno ili dvoje djece. Nadao se da će Rusija do sredine XX. stoljeća imati preko 320 milijuna ljudi i napučiti sada nenaseljena područja.⁴¹ Kod braće Radić obilato je prisutna idealizacija seljaštva i poljoprivrede.⁴² No, postoje i neke kritičke opaske u kojima se primjećuje opadanje tradicionalnih vrijednosti kod seljaštva među kojim se sve više šire raskalašenost i nepoštenje, po čemu se seljak sve manje razlikuje od “gospodina”.⁴³

Radić je vezivao modernu ideju napretka za razvoj znanosti i na njima utemeljene tehnike, koje treba učiti kod obrazovanijih naroda, posebno Francuza i Talijana.⁴⁴ I za Stjepana Radića drevni su ljudi živjeli bijednim životom pod

³⁷ S. RADIĆ, *Govori u Hrvatskom saboru* 2, 36.-37.

³⁸ B. BOBAN, *Demokratski nacionalizam*, 271.

³⁹ S. RADIĆ, *Govori u Hrvatskom saboru* 3, 256.

⁴⁰ S. RADIĆ, *Moderna kolonizacija i Slaveni*, 328.-329. Iako je Malthus osobno vjerovao u povijesni napredak, njegove su teorije napadali mnogi progresivisti, od liberala do marksista, jer su sadržavale priznanje postojanja objektivnih ekoloških ograničenja koja ne može prevladati nikakva ljudska ingenioznost. U tome je Malthus bio potpuno u pravu.

⁴¹ S. RADIĆ, *Hrvatski politički katekizam*, 58., 121.

⁴² U literaturi je primijećeno da idealizacija seljaštva kod Stjepana Radića i njegova brata Antuna nije bila tradicionalno romantičarska (S. LEČEK, “Hrvatska pučka seljačka stranka”, 575.). Doista, njihova je idealizacija bila plod seljačkoga podrijetla i neposrednog svakodnevnog rada sa seljacima. To je bilo nešto različito od apstraktno-filozofske idealizacije seoskoga života nasuprot industrijskom velegradu, koju je tada često izražavala gradska inteligencija, posebno u Njemačkoj. O tome detaljnije u Ann BRAMWELL, *Ecology in the 20th Century*, New Haven 1989.

⁴³ S. RADIĆ, “Kako se danas brani domovina”, 668.

⁴⁴ S. RADIĆ, “O modernoj naobrazbi kod nas Hrvata”, *Hrvatska misao*, IV/7, 1905., 292.-293.

terorom prirodnih sila od kojih su se ljudi sporo izbavljali. Veliki su ljudi shvaćali prosvjetu kao “duševno svjetlo, koje razvija narodnu snagu, a napredak kao sklad među duhovnim idealima i tjelesnim potrebama čovječjim”. Napredak treba značiti razvoj umjetnosti i znanosti, a ne samo, kao kod zapadnih naroda, materijalnih snaga. Početkom XX. stoljeća Radić je mislio da jedino u Rusiji postoji pravi napredak na kršćanskim osnovama i sa skladom između duhovnih i materijalnih sila. Svuda se širi imperijalizam, a samo Rusija potiče demokratski nacionalizam. Osnovni uzrok povijesnih nevolja, buna i revolucija bio je narodno siromaštvo i neznanje od kojeg su koristi imali vladari i aristokracija. Slobode i napretka ne može biti dok se svaki izraz seljačkoga nezadovoljstva tretira kao pobuna i dok se zanemaruje narodna prosvjeta. Hrvati su od Zapada pokupili aristokratizam, a od Istoka nepoštenje. Socijalisti, mađaroni i klerikalci prirodno podupiru aristokratizam, a pravi plebejci demokratski nacionalizam.⁴⁵ Za Stjepana Radića trgovina, ceste i škole vanjski su znakovi prosvjete, ali prava je prosvjeta u poštenju i moralu, jer “prosvjeta bez morala to je ljuska bez jezgre, prazna lupina”⁴⁶

Za Radića je država jedini pravi predmet povijesti, jer bez države nema povijesti, a time ni ljudskoga napretka. Politika je moguća samo u državi, a inače ljudi žive sami. Veliki su ljudi značajni samo zato što su vladali velikim državama. Preuzeo je tada česte teze o osvajačkom podrijetlu države, koja je nastala borbom između različitih “plemena”. Radić usvaja sociološko tumačenje države, jer objašnjava uzroke ponašanja ljudi i društvenih ustanova. Sociologija priznaje nezaobilaznost države, ali i potrebu reformi za poboljšanje poretka. Bitno obilježje naroda nije jezik ili vjera – iako je i to bitno – nego svijest i volja da teže istini i poštuju iste tradicije. Zapadne narodnosti uglavnom su tvorevina države, dok su slavenski narodi prirodno izrasli tijekom dugih povijesnih procesa. Prisila je neodvojiva od države, ali nikada nije bila dovoljna za njezino učvršćenje.⁴⁷ Suverenitet naroda je prosvijećeno i organizirano javno mnijenje, koje se izražava u narodnoj državi kao zajedničkoj baštini svih generacija.⁴⁸ Antička je država bila despotska, posebno prema nižim slojevima, ali moderna je država sve više demokratska i izraz narodne volje.⁴⁹ Narodi koji nikada nisu imali državu za Radića su, u najboljem slučaju, “poludivlji” kao Albanci (prije balkanskih ratova).⁵⁰

⁴⁵ S. RADIĆ, “Za napredak bez revolucije proti aristokratizmu”, 1.-20.

⁴⁶ S. RADIĆ, “Kako se danas brani domovina”, 665.

⁴⁷ S. RADIĆ, “Državna i narodnostna ideja”, 378.-379., 381.-385., 443.-451., 657.-664., 1052.; ISTI, *Hrvatski politički katekizam*, 37.; T. CIPEK, *Ideja hrvatske države*, 46.-50. Radić je poistovjećivao ljudsku i civiliziranu povijest i nije znao ništa o skupljačima-lovcima. “Divljači”, koje ponekad spominje, odnose se na lokalno seljačko stanovništvo u europskim kolonijama. Stoga je mogao seljaštvo smatrati “vječnim staležom”, koje je prvo stupilo na povijesnu pozornicu. U stvarnosti je seljaštvo, iz evolucijske perspektive, tek nedavna povijesna pojava koja svoje korijene ima u neolitskoj domestikaciji. Isto vrijedi i za državu koja, daleko od toga da bi bila univerzalno obilježje ljudske povijesti, nastaje tek posljednjih nekoliko tisuća godina.

⁴⁸ S. RADIĆ, *Savremena ustavnost*, Zagreb 1911., 228.-233.

⁴⁹ S. RADIĆ, *Hrvatski politički katekizam*, 129.-130.

⁵⁰ *Isto*, 141.

Radićeva seljačka orijentacija značila je isticanje primata domestikacije, posebno obrade zemlje kao osnove društvenoga života. Radić je isticao da narod, koji je prvi počeo sustavno obrađivati određenu geografsku cjelinu i to nije prestao, jedini ima pravo da je politički uredi. Zato su Mađari u Panoniji i Turci na Balkanu bili osvajači koji nisu imali moralno pravo zauzeti područja koja su vojno okupirali. To moraju znati i hrvatski Srbi, koji hrvatski nacionalizam proglašavaju izumom bečke kamarile. Iako aristokratske privilegije više ne znače ništa, državno pravo ne mora biti izraz nekadašnjega staleškog nasilja, nego kontinuitet duge tradicije državnoga poretka. Bez države i državnoga prava, po mišljenju S. Radića, ne može postojati uređeno ljudsko društvo, koji se temelji na poljodjelstvu. Država ima dvije osnovne funkcije: 1. osiguranje privatnoga vlasništva i 2. jamčenje zakonske jednakosti svih građana. Privatno je vlasništvo osnova svake slobode i intervencija države, opravdana ako je usmjerena smanjenju velikih nejednakosti, mora poštovati ovu temeljnu ustanovu.⁵¹

Narod je za Radića kulturna, moralna i privredna zajednica mnoštva ljudi istoga jezika. Hrvati su narod seljačke kulture i kršćanske prosvjete. U ustavu neutralne seljačke republike Hrvatske, pisanom u proljeće 1921., Radić je naveo da čovjekova osoba treba biti nepovrediva, spolovi ravnopravni, a sloboda tiska glavno sredstvo komunikacije. Republika se temelji na pučkome suverenitetu i liberalno-demokratskim vrijednostima, ali bez liberalnoga individualizma i socijalističkoga kolektivismu. Republika je "moralna zajednica misaonih bića". Prvi svjetski rat srušio je imperijalizam i monarhizam i ljudsko dostojanstvo i republikansku slobodu.⁵² U slavnome govoru na sjednici Narodnoga vijeća u studenome 1918., kada je kritizirao prebrzo stvaranje jugoslavenske države, Radić je istaknuo da jedinstven jezik nije dovoljna osnova, jer je narodnost nešto mnogo dublje i šire od jezika. Narodnost vrijedi koliko je u skladu s idealima slobode i čovječnosti, a protiv militarizma, imperijalizma, birokratizma i monarhizma. Za Radića je narodna ideja jedno od najvažnijih obilježja modernoga doba, nešto bitno različito od monarhizma i aristokratizma ranijih feudalnih društava, jer je pridonijela afirmaciji demokratskoga načela ravnopravnosti naroda, a ne samo pojedinaca.⁵³ Demokratizam ili "demokratski nacionalizam", kako ga je sam nazivao, jedno je od osnovnih obilježja Radićeve filozofije. Bazično, to je za njega seljačka demokracija, koja uključuju sve društvene slojeve, ali sa seljaštvom kao glavnom ekonomskom i moralnom snagom. Demokracija koja omogućava solidarnost svih društvenih slojeva znači da aristokracija neće moći zloupotrijebiti moderni nacionalizam kako je nekada učinila s kršćanskom vjerom.⁵⁴

⁵¹ S. RADIĆ, "Neke moje misli-vodilje od god. 1896", 539.-546.

⁵² S. RADIĆ, *Politički spisi, govori i dokumenti*, 266.-275.

⁵³ S. RADIĆ, *Politički spisi*, 323.-335.

⁵⁴ S. RADIĆ, "Za napredak bez revolucije proti aristokratizmu", 1.-20. O Radićevu shvaćanju narodnosti i demokracije detaljno govori B. BOBAN, *Demokratski nacionalizam*.

Za Radića je svaki narod živi organizam i ima svoju narodnu dušu, tj. "moralnu vezu, što ju stvara zajednički jezik i običaji, zajedničke životne potrebe i težnje, koje se imadu razvijati u skladu s vječnim i nepromjenljivim principom dobra, a ne samo prema spoznaji materialnoga napretka". Narod kao živi organizam mora imati svijest o svojoj samostalnoj egzistenciji i odnosu prema drugim narodima. Nacionalizam i kozmopolitizam nisu međusobno isključujuće suprotnosti, nego dva dijela ljudskoga napretka bez kojeg se ne može zamisliti moderna Europa. Nacionalizam prirodno vodi u demokratizam, dok je imperijalizam njegovo izopačenje. Nacionalizam je omogućio integraciju svih socijalnih slojeva i uvođenje puka u javni život.⁵⁵ Radić je uvijek bio pristaša južnoslavenske solidarnosti, smatrajući da se ilirskoj/južnoslavenskoj orijentaciji hrvatskih preporoditelja može zahvaliti što su Hrvati ostali značajan politički i kulturni čimbenik.⁵⁶ O Južnim Slavenima Radić je u vrijeme Habsburške Monarhije imao visoko mišljenje, smatrajući da su iznad svih susjeda po kulturnim sposobnostima, a samo ih po znanosti nadmašuju Talijani i Nijemci. U nastojanju da postignu samostalnost, južnoslavenski narodi trebaju unapređivati poljodjelstvo i obrt, a ne veliku industriju za koju treba mnogo kapitala i tehnike.⁵⁷ Sukobe među južnoslavenskim narodima, posebno hrvatsko-srpske razmirice u prvome desetljeću XX. stoljeća, tumačio je kao povratak na srednjovjekovno frakcionaštvo, suprotno integrativnim tendencijama modernoga doba i ilirskim idejama solidarnosti.⁵⁸ Nastojanje ilirskih i južnoslavenskih preporoditelja za povezivanjem južnoslavenskih naroda bilo je u skladu sa "svietlim i vječnim idealom međunarodnoga bratinstva i sveobće ljudske civilizacije". Aristokratski individualizam, koji želi uzdignuće svakog slavenskog naroda zasebno, suicidan je, jer mali narodi ne mogu opstati sami.⁵⁹

Stjepan Radić temeljio je svoju političku filozofiju, posebno do 1918., na austroslavizmu i načelima slavenske solidarnosti. Smatrao je da će modernu kolonizaciju i integriranje čovječanstva provesti slavenski narodi, jer najbolje utjelovljuju kršćanske vrijednosti. No, Slaveni moraju ostati slobodni od šovinističkoga nacionalizma koji negira filantropiju i priznaje interese samo vlastitoga naroda. Slaveni trebaju težiti demokratskoj kulturi, a ne imperijalističkom i šovinističkom nacionalizmu. Slaveni mogu pomiriti socijalnu kulturu ljudskoga društva s individualnim napretkom ljudskoga uma i povezati umni, ali pasivni Istok s agilnim, ali moralno zaostalim Zapadom.⁶⁰ Za Radi-

⁵⁵ S. RADIĆ, *Savremena Evropa*, 145.-151.

⁵⁶ S. RADIĆ, "Izlaz iz današnjega meteža", 449.-455.

⁵⁷ S. RADIĆ, "Uvjeti narodno-gospodarske samostalnosti južnih Slavena", *Hrvatska misao*, I, 1902., 6.-14.

⁵⁸ S. RADIĆ, "Hrvatski narod i njegovo vodstvo", *Hrvatska misao*, III/4, 1904., 202.-203. Nakon 1918. S. Radić znatno je manje isticao južnoslavensku solidarnost, a mnogo više razlike između pojedinih naroda, posebno Hrvata i Srba, sukladno rastućim nacionalnim antagonizmima i srbijanskoj prevlasti u novoj jugoslavenskoj državi.

⁵⁹ S. RADIĆ, "Za slavensku politiku u Češkoj i Hrvatskoj", *Hrvatska misao*, III/6, 1904., 329.-332.

⁶⁰ S. RADIĆ, *Moderna kolonizacija i Slaveni*, 355.-364.

ća Slaveni nastoje oko prave ustavnosti, poštovanja čovjekove moralne osobe i društvenog reda nasuprot sili. Od Zapada Slaveni mogu učiti znanstveni i tehnički napredak, ali ne i demokraciju i ustavnost. Na Zapadu se napredak shvaća jednostrano, u smislu razvoja materijalnih i tehničkih sposobnosti, dok kod Slavena postoje i nastojanja za moralnim i duhovnim napretkom.⁶¹ Slaveni su najkulturniji narod u Europi, jer znaju povezati rad, znanje i vjeru, ali sada prijete opasnost staroj slavenskoj kulturi jer je zanemaren tehnički razvoj. Slavenska kultura mora biti nadopunjena tehničkim dostignućima zapadnih naroda.⁶² Česi su najkulturniji slavenski narod, jer je samo kod njih provedeno uspješno povezivanje slavenske kulture i tehničkoga napretka, od razvijene umjetnosti do političkoga života. Hrvati se trebaju ugledati na Češku u kojoj je sve organizirano da i "posljednji radnik, seljak i obrtnik ima prilike pokazati se živim udom narodnoga tiela", dok u Hrvatskoj gospodare "plaćena piskarala" Beča i Pešte.⁶³ Slaveni su materijalno neovisni, dok su zapadni narodni ovisni o dalekim tržištima. Slavenski narodi ne smiju prihvaćati rasizam, imperijalizam i šovinistički nacionalizam, nego trebaju težiti primarno moralnom, a ne materijalnom savršenstvu. Oni mogu biti protuteža "gnjilo" zapadnoj civilizaciji, koja je donijela značajan napredak, ali ima obilje agresivnosti, nedemokracije i materijalizma. U stvaranju zapadnih nacija ključnu je ulogu imala država, a kod slavenskih naroda jezik, moralna solidarnost i pučki demokratski običaji.⁶⁴ Jednostrana usmjerenost prema materijalizmu i kapitalističkom profiterstvu, umjesto prema seljačkoj demokraciji, za Radića je bio najvažniji uzrok potonuća Europe u kaos Prvoga svjetskog rata.⁶⁵

Shvaćanje političkoga uređenja kod Radića je ovisilo o dnevno-političkim opredjeljenjima. Ovisno o širim političkim okvirima, kao u Habsburškoj Monarhiji do 1918. ili nakon 1925., Radić je mogao zagovarati ustavnu monarhiju. No, seljački republikanizam bio je najlogičnije i najprirodnije uređenje za njegovu agrarnu i demokratsku ideologiju. Prvi svjetski rat shvaćao je kao prekretnicu u političkome sazrijevanju hrvatskoga seljaštva, koje sada optira za narodnu i pacifističku republiku. Na toj je osnovi Radić odbacivao mogućnost nametanja bilo kakve monarhije, a posebno srbijanske dinastije Karađorđevića.⁶⁶ Veličanje republike kao "zajednice moralnih i slobodnih bića" posebno je prisutno u ustavu hrvatske seljačke republike. Pri kraju života Radić je for-

⁶¹ S. RADIĆ, "Za napredak bez revolucije proti aristokratizmu", 1.-20.; ISTI, "Rimsko-germanska despocija i slavenska ustavnost", *Hrvatska misao*, V/5, 1906., 295.-300. Na tim je osnovama Radić, posebno prije 1909., često idealizirao i carističku Rusiju kao primjer kršćanske, seljačke i modernizatorske zemlje (B. BOBAN, *Demokratski nacionalizam*, 141.-142.). Nakon zbacivanja monarhije u Rusiji 1917., Radić je obnovio hvalospjeve "najvećoj slavenskoj zemlji".

⁶² S. RADIĆ, "Kako da svoj narod i inteligenciju izmirimo sa školom", *Hrvatska misao*, II, 226.-227.

⁶³ S. RADIĆ, "Kulturna zadaća Čeha i Poljaka među Hrvatima", *Hrvatska misao*, III/2, 1903., 68.; ISTI, "Karakteristike češke štampe", *Hrvatska misao*, III/3, 1903., 151.-154.

⁶⁴ S. RADIĆ, "Za slavensku politiku u Češkoj i Hrvatskoj", 333.-354.

⁶⁵ S. RADIĆ, *Govori u Hrvatskom saboru* 3, 238.

⁶⁶ S. RADIĆ, *Politički spisi, govori i dokumenti*, 80.-85.

malno napustio republikanizam da bi izbjegao daljnje progone beogradskoga režima, ali je i dalje zagovarao ustavnu i parlamentarnu monarhiju u kojoj bi kralj imao veoma uske ovlasti.

Radić je detaljno pisao o potrebi prevladavanja jaza između građanski koncipiranog školstva i potreba širih narodnih (seljačkih) slojeva.⁶⁷ Smatrao je da su siromaštvo, neznanje i neprosvijećenost osnovni uzroci svih društvenih nevolja i bijede širokih slojeva naroda.⁶⁸ Škole trebaju postati narodni hramovi za razvoj narodne samostalnosti.⁶⁹ Radić je i u kasnijem radu često isticao značaj škola za narodnu prosvjetu i podizanje narodne svijesti. Tiranski režimi, poput beogradskoga nakon 1918., žele držati narod u neznanju, ali masovno školovanje i opismenjivanje omogućava narodu da se bori za svoja prava. Tu je Radić navodio primjer Francuske revolucije, u kojoj su se obrazovani slojevi narodi prvi počeli buniti protiv feudalizma.⁷⁰ Školstvo treba omogućiti upoznavanje naroda s novim kulturnim i znanstvenim dostignućima, ali tako da se izbjegnu krajnosti zapadnjačkoga materijalizma i tehnopragmatizma. Kao glavne probleme hrvatskoga školstva Radić je navodio "gospodski" duh (elitizam, usmjerenost prema "kaputašima") i suprotnost između zapadnjačkoga materijalno-tehničkog napretka i slavenskoga kulturno-narodnog poretka. Osnovni cilj hrvatskoga školstva treba biti pomirenje slavenske kulture i zapadnjačkoga znanstveno-tehničkog napretka.⁷¹ Veoma rano Radić se založio za jednaka prava muškaraca i žena u školovanju.⁷²

Civilizacija, privatno vlasništvo i država za Radića su neupitne vrijednosti, temelj svakog slobodnog (kršćanskog) društva. Iz te je perspektive negativno sudio o "židovstvu". Pod utjecajem Ruske revolucije 1905., Radić je godinu dana poslije napisao knjižicu u kojoj je, prepričavajući stavove Otta Weininger (*Geschlecht und Charakter*, 1903.), Židove optužio za amoralni materijalizam. Poseban "griješ" Židova Radić je vidio u potkopavanju ruske države u kojoj bi se spasonosna narodna revolucija već provela da nema pet milijuna

⁶⁷ O Radićevu shvaćanju školstva i prosvjete pišu N. KUJUNDŽIĆ, *Pedagogija braće Radić*; B. BOBAN, *Demokratski nacionalizam*; T. CIPEK, *Ideja hrvatske države*.

⁶⁸ N. KUJUNDŽIĆ, *Pedagogija braće Radić*, 98.

⁶⁹ S. RADIĆ, "Šest osnovnih ideja za reformu školstva", *Hrvatska misao*, II, 1903., 95.-99., 116.-122., 158.-173.; ISTI, "Kako da svoj narod i inteligenciju izmirimo sa školom", 219.-237.

⁷⁰ S. RADIĆ, *Politički spisi, govori i dokumenti*, 95.-97.; N. KUJUNDŽIĆ, *Pedagogija braće Radić*, 96., 102.

⁷¹ N. KUJUNDŽIĆ, *Pedagogija braće Radić*, 99., 106., 125. Radić je posebno negativno mišljenje imao o njemačkome školstvu za koje je koristio izraze poput "dresure" i "mandarinstva" (N. KUJUNDŽIĆ, *Pedagogija braće Radić*, 128.). Dok su pučke škole u Hrvatskoj u tako lošem stanju, Radić nije vidio smisla posebno govoriti o sveučilištu za koje je, u jednom saborskom govoru, ustvrdio da je možda bolje da nije ni osnovano, jer samo priprema činovnike otuđene od naroda (S. RADIĆ, *Govori u Hrvatskom saboru 1*, 62.).

⁷² N. KUJUNDŽIĆ, *Pedagogija braće Radić*, 107. Radić nije detaljnije govorio o ženama. U jednome govoru iz 1917. založio se da hrvatske i srpske djevojke što više studiraju medicinu (S. RADIĆ, *Govori u Hrvatskom saboru 3*, 30.). U "Ustav seljačke republike Hrvatske" iz 1921., koji je uglavnom on sastavio, unesena je i stavka o ravnopravnosti spolova (S. RADIĆ, *Politički spisi, govori i dokumenti*, 270.). Iako je načelno bio za ravnopravnost spolova, Radić i njegova stranka založili su se za politička prava za žene tek nakon 1918.

Židova koji šire “ubitačnu anarhiju”. Ruska revolucija 1905. za Radića je bila uglavnom posljedica manipulacija židovskih anarhista. Židovi, po Radiću, nemaju smisla za nepokretno vlasništvo i za državu, zagovaraju goli materijalizam. “Židovstvo” je čista suprotnost kršćanskom moralu, ali i slavenskoj solidarnosti. Radić ne zagovara njemački antisemitizam kao aktivno proganjanje Židova, nego asemitizam, tj. rad bez Židova, posebno izbjegavanje da bilo koji Židov – tu je posebno mislio na Josipa Franka – bude narodni predstavnik ili politički vođa.⁷³

Modernizacijske su ideje prisutne i kod Radićeva viđenja Crkve i svećenstva. Osuđivao je klerikalizam u smislu nastojanja da se obnovi svjetovna papinska država ili da svećenstvo stekne zasebni politički značaj. Posebno je kritizirao politički klerikalizam ili osnivanja političkih stranaka na vjerskoj osnovi, što je veoma opasno u vjerski podijeljenom narodu poput onog u Hrvatskoj. No ograđivao se od vjerskog indiferentizma Napredne omladine i kritizirao je nastojanja, kao u francuskoj Trećoj republici, oko potpune sekularizacije javnoga života i striktnog odvajanja države i crkve. Ta je politika Francuskoj već nanijela velike štete.⁷⁴ Nije zagovarao ateizam, ali je isticao da se nikoga ne smije siliti na vjersko opredjeljenje, jer ako je netko po uvjerenju ateist, treba mu omogućiti da se tako i izjasni.⁷⁵ U programu Seljačke stranke iz 1905. navedeno je da je kršćanstvo jedno od temelja njezina djelovanja.⁷⁶ Radić je, kao uvjereni kršćanin, smatrao da religija, i posebno kršćanstvo, trebaju biti temelj odgoja djece u školi i da ateisti ne mogu biti učitelji.⁷⁷ Isticao je velik značaj kršćanstva bez kojeg Europa ne bi bila na čelu prosvijećenog čovječanstva.⁷⁸ Moderni napredak najbolje je ustanovljen kod kršćanskih naroda, jer kršćanstvo brani altruizam i autoritet i najbolje spaja individualizam i kolektivizam, materijalni i duhovni napredak.⁷⁹

Radić je često isticao vrijednosti kršćanske kulture. Civilizirano, napredno i kršćansko za njega su bili sinonimi. Jedan od dva razloga propasti Rimskoga

⁷³ S. RADIĆ, *Židovstvo kao negativni element kulture*, Zagreb 1937.; B. BOBAN, *Demokratski nacionalizam*, 235.-236.; Ivo GOLDSTEIN, “Stjepan Radić i Židovi”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 29/1996., 208.-216. Radićevi protužidovski stavovi – koji nisu bili bitni za njegovu nacionalnu i društvenu ideologiju u cjelini – proizlazili su iz njegova uvjerenja da su Židovi krivi za Rusku revoluciju 1905. i da u Monarhiji potpomažu, posebno kao urednici mnogih listova, njemački i mađarski nacionalizam protiv slavenskih naroda.

⁷⁴ S. RADIĆ, *Hrvatski politički katekizam*, 167.-168.; B. BOBAN, *Demokratski nacionalizam*, 69., 107.-108. Radić je vjerovao u neku vrstu “duboke duhovnosti” kod svakog čovjeka, nešto slično kršćanskoj “duši”, po čemu bi vjernici bili u prednosti pred ateistima. No na drugim mjestima Radić zagovara tipično sekularno uvjerenje da je vjera “stvar duševnosti”, tj. privatno opredjeljenje pojedinca, jer nije vjerovao da kršćanstvo može presudno pridonijeti rješavanju temeljnih društvenih problema (T. CIPEK, *Ideja hrvatske države*, 155.-156.).

⁷⁵ S. RADIĆ, *Politički spisi, govori i dokumenti*, 136.-137.

⁷⁶ Antun RADIĆ, *Sabrana djela*, VII., Zagreb 1936., 93.-94.

⁷⁷ S. RADIĆ, *Politički spisi, govori i dokumenti*, 273.-274.; N. KUJUNDŽIĆ, *Pedagogija braće Radić*, 118., 120.

⁷⁸ S. RADIĆ, “Državna i narodnostna ideja”, 563.

⁷⁹ S. RADIĆ, *Moderna kolonizacija i Slaveni*, 353.-355.

Carstva, uz korištenje robova za obradu zemlje, bilo je predugo proganjanje kršćana.⁸⁰ Kršćanska bi moralnost trebala također pridonijeti ublažavanju društvenih tenzija, posebno kapitalističke eksploatacije radnika.⁸¹ Bez kršćanstva je moguć samo materijalni napredak koji, kao u Japanu, dovodi do sve veće eksploatacije radnika i sirotinje.⁸² Radić je vjerovao da se kršćanstvo može usuglasiti s demokratskim idealima modernoga doba, jer polazi od uvjerenja da su svi ljudi podjednako djeca Božja, ali i idejom idealnog napretka kao sklada materijalnih i duhovnih vrijednosti. Kršćanstvo se posebno lako može usuglasiti sa slavenskim idealima narodne slobode i autonomije kao i s “prosvijećenim” kolonijalizmom, koji nastoji oko “napretka” lokalnog pučanstva. Katoličko uvjerenje nije posebno dolazilo do izražaja kod Radića, a njegove povremene kritičke opaske o “popovima” – posebno tvrdnje da Seljačka stranka vjeruje u Boga, ali ne i u “popove” – dovodile su ga u sukob s dijelom katoličkoga svećenstva.⁸³

O drugim religijama Radić je uglavnom sudio prema svojim kršćanskim i eurocentričkim nazorima. O islamu je imao veoma loše mišljenje, kao o zaostaljoj religiji koja se, nasuprot “naprednom” kršćanstvu, bavi isključivo tjelesnim i materijalnim potrebama i prikladna je za “niže stupnje” “društvenog razvoja”.⁸⁴ Islamu je prigovarao podčinjenost žena, koje se tretiraju kao stvari.⁸⁵ No pred Prvi svjetski rat pisao je da islamska vjera bosanskih muslimana može Južnim Slavenima pomoći da izgrade dobre odnose s Arapima i tako postanu važniji čimbenik u svjetskoj politici. Hvalio je srednjovjekovne Arape zbog razvoja znanosti, umjetnosti i obrade zemlje, što je bilo sasvim suprotno od “divljih” Mongola, Huna i Turaka.⁸⁶ Neke druge vjere, poput budizma i konfucijanizma, smatrao je više filozofskim sustavima, koje nemaju veze sa životom prostog puka.⁸⁷ Sve je te vjere držao inferiornima kršćanstvu ili zbog elitizma i prezira masa ili zbog neusuglasivosti s modernom idejom napretka.

⁸⁰ S. RADIĆ, *Hrvatski politički katekizam*, 49.

⁸¹ T. CIPEK, *Ideja hrvatske države*, 100.

⁸² S. RADIĆ, “Za slobodu i napredak proti tiraniji i proti revoluciji”, *Božićnica. Kalendar HPSS za 1914. godinu*, Zagreb 1913., 52.

⁸³ S. RADIĆ, *Govori u Hrvatskom saboru 1*, 82.; B. BOBAN, *Demokratski nacionalizam*, 66.-68., 71., 141., 171. Jedno od osnovnih Radićevih političkih uvjerenja bilo je da su Srbi u Hrvatskoj posebna nacionalna grupa, ali trebaju Hrvatsku – a ne primjerice Srbiju – smatrati svojom pravom domovinom. Osim pravoslavaca, koji su činili oko četvrtinu stanovništva, u tadašnjoj su Hrvatskoj postojale i značajne protestantske manjine koje je Radić također smatrao dijelom hrvatskoga političkog naroda. To je značilo da se ne može posebno isticati katoličanstvo kao bitno obilježje “seljačke kulture”.

⁸⁴ S. RADIĆ, *Moderna kolonizacija i Slaveni*, 353.-355.

⁸⁵ S. RADIĆ, *Govori u Hrvatskom saboru 1*, 109.

⁸⁶ S. RADIĆ, *Hrvatski politički katekizam*, 50.-51.

⁸⁷ B. BOBAN, *Demokratski nacionalizam*, 171.

SUMMARY

NATIONALISM AND THE PEASANT MODERN: THE MODERNIZATION IDEAS OF STJEPAN RADIĆ

The author analyzes the sociological positions of the Croatian politician and peasant ideologue, Stjepan Radić (1871-1928). Radić was a proponent of agrarianism, which looked upon the peasant as the basic social, economic, political, and ethical force in society. Radić was opposed to rapid revolutionary changes, especially in the form of Marxism at the time, and supported gradual social reform, especially in the interest of the peasant masses. He judged harshly many manifestations of current life, such as bureaucratization, militarism, and capitalist profiteering. He fought for the modernization of Croatian society, but not in the sense of unfettered urbanization or industrialization, but for a gradual improvement in the conditions of the peasantry, which, at the beginning of the 20th century, made up the vast majority of the Croatian people. Radić believed in “historical progress” and validated the “enlightened” colonialism of the European powers, which had to “elevate” the “backward” peoples of Africa and Asia to a “higher level” of civilization.

Key words: Stjepan Radić, national ideologies, ideas of modernization